Atilla BAĞCI, *Rus Kahramanlık Destanlarında Türk Kültürünün İzleri; tarih, edebiyat, mitoloji, antropoloji ve dil.* İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2025, 427 sayfa, ISBN No: 978-625-95437-4-1.

Onur YILDIZ*

Türk halk bilimi çalışmalarının kurumsallaşmasına paralel olarak Rus folkloru da gerek Rusya'da gerek Türkiye'de araştırma konusu hâline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Rus sözlü geleneği ile Türk dünyasının anlatı ve inanç sistemleri arasındaki ilişkiler daha görünür biçimde tartışılmaya başlanmıştır (Bağcı, 2018: 1, 85; Ekici, 2004: 51). Bununla birlikte, iki ülke arasındaki bin yıllık tarihî ve kültürel temaslara rağmen Türkiye'de Rus halk edebiyatı alanındaki bilimsel üretim "olması gerektiğinden az"dır. Öyle ki alan uzun süre yalnızca İgor Destanı çevirileri ve yayımlanmamış bir doktora teziyle temsil edilmiş, Rus sözlü geleneğine dair bilgiler ise çoğu zaman tarih araştırmalarının satır aralarında kalmıştır (2018: 1). Buna karşılık Rusya'da bilinalar, skazkalar ve halk şiiri üzerine yürütülen çalışmalar, Büyük Petro ve II. Katerina dönemlerinden itibaren kurumsal bir nitelik kazanmıştır. 19. yüzyılda mitolojik ve tarihsel ekollerle paralel biçimde gelişen bu gelenek içinde Rıbnikov, Gilferding ve Veselovski gibi araştırmacılar son derece ayrıntılı derleme ve çözümlemeler ortaya koymuştur (2018: 86, 88). Ortaya çıkan tablo, Rus araştırmacıların Türk dünyasını ve Oğuz destan geleneğini derinlemesine incelemesine karşın Türkiye'de Rus halk edebiyatına yönelik eşdeğer yoğunlukta bir ilginin henüz oluşmadığını göstermektedir. Bu durumun, karşılaştırmalı çalışmalar açısından bir "mütekabiliyet sorunu" yarattığı düşünülmektedir (2018: 2).

Dede Korkut, Köroğlu ve Türk halk hikâyeleri gibi temel türlerin Rus destanlarıyla ilişkisi de uzun süre dolaylı göndermelerle sınırlı kalmıştır (2004: 51). Oysa Rus sözlü geleneğiyle Türk destanları arasında doğrudan ve dolaylı bağlar kuran çalışmalar, bilinalarda Knez Vladimir'in ziyafetleri ile Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bayındır Han'ın toyları arasında dikkat çekici paralellikler bulunduğunu gösterir (2018: 66). Aynı şekilde bilina kahramanı İlya Muromets, işlev ve tip özellikleri bakımından Köroğlu ve Oğuz Kağan ile yan yana düşünülebilecek bir figür olarak öne çıkar (2018: 305, 331). Rus çocuklarının çok büyük bir kısmının İlya Muromets'i tanımasına karşın, Türkiye'de Köroğlu ve Oğuz Kağan'ın aynı derecede tanınmaması, bu karşılaştırmalı alanın ülkemiz açısından ne kadar bakir olduğunu ortaya koyar (2018: 388). Metin Ekici'nin ve ilgili araştırmaların ortaya koyduğu üzere, Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek boyu ile "Dobrynya ve Alyoşa Popoviç" bilinası arasındaki benzerlikler *Yayılma (Difüzyon) Teorisi ve Paralel Kültür Teorisi* bağlamında anlam kazanmaktadır (2004: 51). Bunun yanı sıra, skomorohların repertuvarının Hun, Peçenek ve Kıpçak Türklerinden beslendiği bilinmektedir (2004: 52). Svyatogor'un tabutla karşılaşma sahnesinin Korkut Ata'nın kendi mezarını kazdırması motifiyle ilişkilendirilebilmesi ise Türk kültüründen Rus kültürüne doğru işleyen olası motif göçlerini somut örnekler üzerinden takip etmeyi mümkün kılmaktadır (2018: 332, 333).

Bu genel çerçeve, Atilla Bağcı'nın Rus Kahramanlık Destanlarında Türk Kültürünün İzleri adlı eserini değerlendirirken özellikle önemli bir başlangıç noktası sunar. Zira

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye, onur.yildiz@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5641-2539.

Bağcı'nın çalışması, tam da söz konusu mütekabiliyet eksikliğini gidermeye yönelik bir adım olarak Rus kahramanlık destanlarını (bilinaları) Türk bozkır kültürü bağlamında sistemli biçimde ele alan ve Türkçe literatürde neredeyse tekil sayılabilecek bir örnek teşkil eder. Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Bilimi bölümünden mezun olan yazar, "Rus Bilinaları ve Türk Kültür Ekolojisi" başlıklı doktora teziyle Rus sözlü geleneği ile Türk bozkır kültürü arasındaki ilişkileri akademik düzeyde incelemiş; Rusça letopisler ve bilina derlemeleriyle doğrudan çalışmış bir araştırmacı olarak elde ettiği birikimi bu kitaba aktarmıştır. Bu arka plan, söz konusu eserin yalnızca bir çeviri derlemesi değil, özgün bir kuramsal çerçeveye ve birincil Rusça kaynaklara dayanan kapsamlı bir sentez olduğunu göstermektedir. Eser bu niteliğiyle, bilinaları Türk kültür ekolojisi perspektifinden okuyarak Rus ve Türk folklorları arasındaki ortak motifleri, kahraman tiplerini ve anlatı kalıplarını ayrıntılı biçimde tartışmaya imkân tanımaktadır. Bu nitelikleriyle Bağcı'nın çalışması, hem alanın Türkiye'deki boşluklarını dolduran öncü bir deneme hem de Rus–Türk ilişkilerini destan metinleri üzerinden yeniden düşünmeye imkân veren kapsamlı bir inceleme niteliği taşır. Çalışmanın kapsamı 9. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıkan Rus halkını, Karadeniz'in kuzey kuşağında yer alan Kimmer, İskit, Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Kıpçak gibi Türk bozkır halklarıyla birlikte düşünmeyi hedefler. Bağcı, bu halklar arasındaki bin yıllık etkileşimi "kültür ekolojisi" kavramı çerçevesinde yorumlar; aynı ekosistemi paylaşan toplumların savaş, göç ve siyasi çatışmalara rağmen birbirlerini dil, ritüel, mitoloji ve sözlü anlatı düzeyinde karşılıklı olarak dönüştürdüklerini savunur. Kitap, bilinalardaki Türk izlerini tek tek motif ve kelime düzeyinde tespit etmekle yetinmez; bunları Avrasya bozkırının geniş kültürel iklimi içinde anlamlandırmaya çalışır.

Kitabın ilk iki bölümü, bilinaların ortaya çıktığı tarihsel ve düşünsel zemini kurarak Rus halkının kökenine ve tarih sahnesine çıkışına odaklanır (Bağcı, 2025: 7, 27). Yazar önce "Rus" adının kökenine dair tartışmaları ele alır ve bu tartışmaları ulusal kimlik inşası bağlamına yerleştirir (2025: 27). Özellikle Norman/Vareg teorisi ile Slav kökenli açıklamalar arasındaki çatışma, yalnızca filolojik bir mesele olarak değerlendirilmez. Bu tartışma, Rus kimliğini ya İskandinav savaşçı atalar üzerinden ya da "öz-Slav" otantiklik söylemiyle meşrulaştırma çabası olarak okunur. Nitekim Lomonosov gibi isimlerin Norman teorisini reddeden yaklaşımlarının da bilimsel olmaktan çok ideolojik temellere dayandığı vurgulanır (2025: 30, 46). "Rus" adının İsveççe "Ruotsi" (kürekçi) kelimesinden geldiğini öne süren filolojik yorumlara karşı, iç dinamikleri ve Slav kökenini savunan yaklaşımlar da mevcuttur. Bağcı'nın gösterdiği gibi bu yaklaşımlar, temelde dönemin milliyetçi ideolojileri ve kökeni mitolojik zamanlara dayandırma gayretiyle yakından bağlantılıdır (2025: 33).

Bu tartışmanın hemen ardından yazar, Rus devletleşmesinin bozkır halklarıyla kesişim noktasına odaklanır. Kiev Knezliği'nin kuruluşu, Hazar Kağanlığı ile ilişkiler ve özellikle Kiev knezlerinin bir dönem "Kağan" unvanını kullanmaları, Türk devlet geleneğinin Rus siyasal terminolojisi ve teşkilâtı üzerindeki etkisinin somut göstergeleri olarak yorumlanır (2025: 44-45). Bağcı, Türk devlet anlayışının yalnızca "Tatar boyunduruğu" klişesiyle açıklanamayacak kadar derin bir düzeyde Rus yönetim kültürüne sirayet ettiğini savunur. Bu bağlamda, "boyar" ve "kağan" gibi terimleri birer kültürel-dilsel iz olarak ele alır (2025: 46). Nitekim yazar, Türkçeden Rusçaya geçerek Rus sosyal yapısına yerleşen "boyar" teriminin toprak sahibi, yönetici zümreyi ifade ettiğini vurgular. Bu durumu da Türk-Rus temasının kavramsal düzeydeki en çarpıcı göstergelerinden biri olarak sunar (2025: 76).

Folklor kuramına ayrılan kısım, kitabın teorik omurgasını oluşturur. Bağcı, Rus halkbiliminde üç temel ekolü tanıtarak bunların Türk kültürüne bakışlarını da dolaylı biçimde eleştirir:

- Mitolojik okul, Afanasyev ve Buslayev gibi isimlerle bilinaları doğa olaylarının ve eski pagan kozmolojisinin alegorileri olarak okur; güneş, fırtına, gök gürültüsü gibi unsurların anlatıdaki yansımalarını takip eder (2025: 46-76).
- Tarihsel okul, V. Miller örneğinde olduğu gibi, bilinaları somut tarihî olayların (istilalar, savaşlar, hanedan mücadeleleri) yansıması kabul eder ve destan metnini kronikle karşılaştırarak değerlendirmeye çalışır (2025: 100-195).
- Ödünçleme/göç teorisi ise, anlatı motiflerinin halklar arasında dolaşımını merkeze alır. Burada Vladimir Stasov ve Grigoriy Potanin'in görüşleri Bağcı'nın çalışması açısından kilit önem taşır (2025: 96-180). Stasov'un bilinaların kökenini Orta Asya ve Doğu (Türk–Moğol) destanlarına bağlayan tezleri; bilinalardaki pek çok motifin, kahraman tipinin ve hatta anlatı iskeletinin Türk–Moğol destanlarıyla paralellik gösterdiğini savunur (2025: 192, 193). Bu görüşler nedeniyle Stasov'un kendi döneminde "vatan hainliği" ile suçlanması, Rus milli anlatısının Türk–bozkır unsurlarını kabullenmekte ne kadar zorlandığını gösteren çarpıcı bir örnek olarak kitapta öne çıkar (2025: 98-193). Bağcı, bu noktada Stasov'un argümanlarını kendi kültür ekolojisi yaklaşımıyla birleştirerek, bilinaları Türk etkisini görmezden gelen dar Slav merkezli çerçevelerin dışına taşır (2025: 175).

Kitabın en hacimli ve en özgün bölümü, bilinaların kendisine ayrılmış dördüncü bölümdür. Bağcı, bilina teriminin Eski Rusçadaki "быть" (bıt / olmak) fiilinin geçmiş kipinden türeyen "был" (bil) köküne dayandığını ve "olmuş olanlar, vuku bulmuş anlatılar" anlamına geldiğini belirtir. Bu etimolojik açıklama, bilinaların hem tarihsellik iddiasını hem de kolektif hafıza işlevini aynı anda vurgular. Zira anlatılanlar tarihsel gerçeklikle bire bir örtüşmek zorunda değildir; ancak anlatıcı ve dinleyici için "olmuş sayılan", topluluğun geçmiş algısını kuran olaylardır (2025: 179). Bu bölümde yazar, bilinaların temel kahraman tipi olan bogatır figürünü merkeze alır. Rusça ''богатырь'' (bogatır) kelimesi, klasik sözlüklerde "zengin, güçlü, yiğit" anlam alanına sahiptir. Ancak Bağcı, kelimenin Slav kökenli olmadığını; aksine Türkçe "bagatur / bahadır / batur" ve Moğolca "bagatar" kelimeleriyle bağlantılı olduğu tezini ayrıntılı biçimde savunur (2025: 310-315). Bağcı'ya göre, Eski Rusçada kahraman kavramını karşılayan yerel ''храбр'' (hrabr /yiğit) kelimesi bulunmaktadır (2025: 316). Ancak Türk-Tatar etkisi neticesinde "bogatır" kavramı giderek bu kahraman tipini ifade eden temel terime dönüşmüştür. Bu durum hem dilsel bir ödünçlemeyi hem de bozkır savaşçı tipinin Rus zihniyet dünyasında edindiği yeri göstermektedir. Dolayısıyla bu filolojik tartışma salt bir ses benzerliği iddiası olmaktan çıkarak Rus kahramanlık ideali ile Türk-bozkır alp/bahadır tipinin iç içe geçtiği tezini destekleyen kurucu bir argüman hâlini alır.

Bağcı, bogatır tipini somutlaştırmak için bilinaların üç büyük kahramanını ayrıntılı biçimde ele alır: İlya Muromets, Dobrynya Nikitiç ve Alyoşa Popoviç (2025: 188-275). Bu üç figür hem karakter özellikleri hem de öykü örgüleri bakımından Türk destan geleneğiyle dikkat çekici paralellikler gösterir (2025: 320, 321). İlya Muromets, Rus halkının "en büyük kahramanı" olarak sunulur (2025: 320). Çocukluğundan itibaren otuz yıl boyunca kötürüm yatan, yürüyemeyen İlya'nın (2025: 322), mucizevi bir şifa sayesinde ayağa kalkması ve olağanüstü bir savaşçıya dönüşmesi, Bağcı'nın yorumunda Dede Korkut anlatıları ve Köroğlu geleneğiyle birlikte okunur (2025: 320). Türk–İslâm destanlarında sıkça karşılaşılan "eksiklik–mucize–görev" kalıbı, burada da karşımıza çıkar: Kahraman, başlangıçta toplumun dışında, eksik veya zayıf bir figürken, aşkın bir müdahale sayesinde güç kazanır ve topluluğun koruyucusuna dönüşür (2025: 322). Bu yapı, Boğaç Han'ın yaralanma–diriliş anlatısında, Köroğlu'nun kör babanın oğlu olarak güçlenme sürecinde ve başka pek çok Türk destan kahramanında benzer biçimde işler (2025: 320,

321). Bağcı'nın analizinde daha çok "diplomat ve kibar kahraman" olarak tanımlanan Dobrynya Nikitiç'i (2025: 330, 331) asıl ilginç kılan unsur, Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek tipiyle kurduğu yakınlıktır (2025: 335). Dobrynya'nın kendi düğününe kılık değiştirerek gitmesi, kimliğini gizleyerek nişanlısını kurtarması, düşman sarayına bir yabancı gibi sızması gibi unsurlar, Bamsı Beyrek anlatısıyla neredeyse birebir örtüşen sahneler sunar. Kılık değiştirerek sevdiğini kurtaran, geri dönüşünde tanınmayan, ancak kahramanlık eylemiyle kimliğini yeniden kuran bu figür, Avrasya anlatı geleneğindeki ortak bir "geri dönen kahraman" motifinin hem Rus hem Türk versiyonunu temsil eder (2025: 306, 307). Alyoşa Popoviç ise kurnaz, alaycı, zaman zaman hilekâr özellikleriyle öne çıkar (2025: 334-374). Bağcı, Alyoşa'nın bu özelliklerini Türk masallarındaki Keloğlan tipine ve daha geniş anlamda mitolojik "trickster" (hilebaz) figürüne yakın bulur. Gücünü her zaman fiziksel kuvvetten değil, akıl oyunlarından, dil cambazlığından ve toplumsal kuralları esnetebilme becerisinden alan bu kahraman tipi, Türk anlatılarındaki kurnaz delikanlı figürleriyle ortak bir arketip paylaştığını düşündürür (2025: 335). Böylece yazar, Rus destan kahramanlarının yalnızca "alp" tipiyle değil, Türk masal kahramanlarıyla da kesişen çok katmanlı bir karakter dünyasına sahip olduğunu gösterir.

Bağcı'nın çalışmasının en etkileyici yönlerinden biri, bilinalar ile Türk destan ve halk anlatıları arasında tespit ettiği somut motif paralellikleridir. Bunlar arasında özellikle kılık değiştirme, ''калики перехожие'' (kaliki perehojiye) figürü, ziyafet ve övünme sahneleri, skomoroh/ozan ilişkisi ve şamanistik unsurlar öne çıkar. Kılık değiştirme motifi hem Rus hem Türk anlatı evreninin ortak bir stratejisidir (2025: 305). Bilinalarda kahramanların gezgin derviş veya dilenci kimliği taşıyan ''калики перехожие'' (kaliki perehojiye) ile kıyafet değiştirmesi, düşman diyarına bu kimlikle sızması, Türk halk hikâyelerinde derviş ya da ozan kılığına giren kahraman tipleriyle (örneğin Âşık Garip gibi) paralel biçimde işler (2025: 306, 307). Kimliğin geçici olarak gizlenmesi, kahramanın hem cesaretini hem zekâsını sınarken, dinleyiciye de "gerçek kahramanı tanıma" imkânı sunar. Ziyafet ve övünme sahneleri, kitabın üzerinde önemle durduğu bir başka ortak alandır (2025: 293). Kiev Knezi Vladimir'in toylarında bogatırların sırayla kalkıp geçmiş kahramanlıklarını anlattığı, "övünme" ritüelini yerine getirdiği sahneler, Bağcı tarafından Dede Korkut'taki Hanlar Hanı Bayındır Han'ın toylarıyla ilişkilendirilir (2025: 65, 66, 234, 235). Türk alp geleneğinde alpın, topluluk huzurunda yaptıklarını anlatması, hikâyesini sözle kurması, onun toplumsal yerini güçlendiren bir performanstır (2025: 301). Benzer şekilde Vladimir'in sarayında da kahramanların sözle kendini kurduğu, yani kimliğin anlatı yoluyla yeniden üretildiği bir ritüel yapı görülür (2025: 295). Skomorohlar, Rus sözlü kültürünün gezgin anlatıcıları, müzisyenleri ve oyuncuları olarak, Orta Asya bakşı/ozan geleneği ve Anadolu âşıklarıyla birlikte düşünülür (2025: 242). Bağcı, skomorohların kullandığı çalgılar (özellikle gusli) ile Türk dünyasındaki dombra, kopuz gibi enstrümanlar arasındaki benzerliğe dikkat çekerken, bu icracıların toplum içindeki eleştirel ve alaya dayalı rollerine de vurgu yapar (2025: 250,251). Skomorohların zamanla Kilise tarafından yasaklanarak sürgün edilmesi, halk anlatı geleneği ile resmî dinî otorite arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır. Söz konusu durum, İslâm sonrası Türk coğrafyasında ozan ve âşıkların yaşadığı dönüşümlerle paralel okunabilecek bir süreçtir (2025: 246, 247). Son olarak, "dirilik suyu", hayvan şekline girme (kurt, şahin vb.), uzaktan "görme" ve "işitme" gibi şamanistik unsurların Rus destanlarında da yer alması, Bağcı tarafından Avrasya şamanizm geleneğinin geniş etkisinin göstergesi olarak yorumlanır. Volh Vseslavyeviç gibi şekil değiştirebilen, hayvan suretine bürünebilen figürler, Türk ve Sibirya şaman anlatılarıyla aynı inanç evrenini paylaşan karakterler olarak değerlendirilir (2025: 276, 277).

Atilla Bağcı'nın çalışmasından hareketle, Rus tarihini ve kültürünü yalnızca Batı veya Slav kökenli açıklamalarla sınırlayan, Türk/bozkır etkisini ise "Tatar boyunduruğu" klişesi altında bütünüyle yıkıcı ve barbar bir müdahale olarak gören yaklaşımların sorunlu olduğu açıktır. Bilinalardaki dilsel izler, kahraman tipleri ve motif paralellikleri, Türklerin Rus devlet teşkilatına, askerî örgütlenmesine ve folkloruna kurucu düzeyde etki ettiğini gösteren güçlü göstergeler olarak okunabilir. Bu bağlamda yazarın sıkça hatırlattığı "Her Rus'un damarlarını biraz kazırsanız altından mutlaka bir Tatar çıkar" biçimindeki Rus atasözü, tarihsel iç içeliğin halk bilincindeki yoğun ifadesi olarak incelemenin temel dayanaklarından birine dönüşmektedir. Bu çerçevede "kültür ekolojisi" kavramının merkeze alınması, Rus–Türk ilişkilerinin milliyetçi hamasetten uzak, bilimsel bir zeminde yeniden düşünülmesine imkân verir. Aynı coğrafyayı, aynı nehir havzalarını, ticaret yollarını ve sınır çizgilerini paylaşan halkların birbirlerini kaçınılmaz biçimde dönüştürdüğü; düşmanlık söylemlerinin bile çoğu zaman derin bir kültürel alışverişin üstünü örten ideolojik perdeler işlevi gördüğü açıktır. Böylece Rus–Türk ilişkileri, sıfır toplamlı bir "boyunduruk–kurban" anlatısından çıkarılıp karşılıklı etkilenmelerin karmaşık ağı içinde yeniden kavramsallaştırılmaktadır.

Türkiye'de Rus edebiyatı denince çoğunlukla Tolstoy ve Dostoyevski gibi büyük romancıların akla geldiği bir ortamda, Bağcı'nın çalışması Rus ruhunun kökenindeki sözlü geleneğe ve bu geleneğin içindeki Türk "baba" figürlerine dikkat çeken nadir örneklerden biridir. Bilina türünü tanıtması, Rus halk edebiyatı literatürünü Türk okuruna açması ve Türk–Rus kültürel ekolojisini somut metin örnekleri üzerinden tartışması bakımından eser; halk bilimi, Rus dili ve edebiyatı ve tarih disiplinleri için özgün ve kalıcı bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Bağcı, A. "Rus Bilinaları ve Türk Kültür Ekolojisi". Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 2018.

Bağcı, A. *Rus Kahramanlık Destanlarında Türk Kültürünün İzleri: Tarih, Edebiyat, Mitoloji, Antropoloji ve Dil*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi. 2025.

Ekici, Metin. "Dede Korkut Kitabı ve Slav Destanları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 46. (2004): 51-60.